

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT KİTABXANALARININ MƏRKƏZLƏŞDİRİLMƏSİ KİTABXANA İŞİNİN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ OLUNMASINDA YENİ MƏRHƏLƏ KİMİ

Azərbaycanda əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkili və idarə olunmasında yeni mərhələ sayılan Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinin (MKS) yaradılması XX əsrin 70-ci illərində həyata keçirilmişdir. Bu dövr ilk növbədə əhalinin bütün təbəqələrinə xidmət edən dövlət kütləvi kitabxanalarının fəaliyyətinin mərkəzləşdirilmiş qaydada yenedən təşkili kimi xarakterizə edilir.

Kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi və dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilmiş sistemlərinin yaradılması sovetlər dövrünün hakim partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1974-cü ilin may ayında qəbul etdiyi müvafiq qərarı ilə əlaqədar idi. Həmin il iyun ayının əvvəllərində o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən ölkəmizdə dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsini nəzərdə tutan qərar imzalanmışdı. Bu qərar yaxın 5 il ərzində o vaxta qədər pərakəndə şəkildə fəaliyyət göstərən rayon, şəhər və kənd kütləvi kitabxanalarının müvafiq ərazilərdə kitabxana biliklərinin yaradılmasına yönəlmişdi. Qərar rayon və şəhər kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi qaydalarını, onların vahid kitabxana kompleksləri kimi fəaliyyət göstərməsinin mühüm prinsiplərini əks etdirirdi.

Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi dedikdə struktur baxımdan bütöv, təşkilati və iqtisadi vəhdət prinsiplərinə söykənən vahid fond, ştat, texnoloji proseslər və maddi-texniki baza əsasında fəaliyyət göstərən ərazi kitabxana birliyi nəzərdə tutulurdu. MKS-lər hər bir ərazidə iriləşdirilmiş yeni tipli kitabxana-informasiya kompleksi idi. Bu kompleks nisbətən kiçik və bir-birindən tədris olunmuş, əksər hallarda muxtariyyət prinsipi şəklində fəaliyyət göstərən kitabxanaların heç də sadəcə olaraq mexaniki qaydada birləşdirilməsi deyildi. O, əhaliyə kitabxana-bibliografiya və informasiya xidmətində keyfiyyətə yeni kitabxana qurumunun meydana gəlməsi idi. Belə qurumun əsas məqsədi

ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulmuş, kitabxana fondlarının inkişafında yeni keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinə nail olmaq, cəmiyyətin informasiya tələbatına uyğunlaşmış xidmət metodları tətbiq etməklə oxucuların mütləq mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərmək, kitabxanaların informasiya ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməkdən ibarət idi.

MKS-lərin əhəmiyyətindən bəhs edən əməkdar elm xadimi, professor Abuzər Xələfov yazır: «Vahid kitabxana sisteminin yaranması şəhər və rayonlarda keçmişdə olan xırda kitab fondlarının yerinə kəmiyyət və keyfiyyətcə böyük və güclü universal kitab fondlarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Mərkəzləşmə həmçinin kitabxanalara məlumat-bibliografiya və informasiya işini daha operativ və keyfiyyətli təşkil etmək, əhaliyə məlumat-bibliografiya və informasiya xidmətini daha geniş miqyasda həyata keçirmək imkanı vermişdir» (1, s. 8).

MKS-lərin müsbət məziyyətlərindən biri onların sosial funksiyalarına elmi-informasiya funksiyasının da əlavə edilməsi idi. Belə ki, MKS-lərin fəaliyyətinə dair Əsasnamədə (2) ilk dəfə olaraq kitabxanaların ideoloji və mədəni-taarif sahəsindəki funksiyası ilə yanaşı informasiya müəssisələri kimi fəaliyyət göstərməsi də xüsusi qeyd edilirdi. Bu müddəə şübhəsiz ki, MKS-lərin və ümumiyyətlə kitabxanaların cəmiyyətdəki rolunu xeyli genişləndirir, kütləvi kitabxanaların sosial funksiyalarını daha da əhəmiyyətli edir.

Mərkəzləşmiş kitabxana sistemlərini əvvəllər formalaşmış ənənəvi kitabxana sistemlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər və üstünlüklər bunlardan ibarət idi:

– MKS-lərdə vahid kitabxana fondu formalaşır və bu fond özündə mərkəzi kitabxananın və onun filiallarını birləşdirir. Vahid fond formalaşarkən sistemə daxil olan bütün fondların tematik-tipoloji tərkibi təkmilləşir. Informasiya daşıyıcılarının istifadə səmərəliliyi xeyli artır. Belə ki, MKS-dən istifadə edən bütün oxucular vahid fondun eyni-bərabər sürətlə istifadə etmək imkanlarına malik olurlar. Yerləşdiyi ərazidən asılı olmayaraq hər bir filial və onun oxucusu istənilən vaxt mərkəzi kitabxanadan ədəbiyyatı əldə etmək imkanları əldə etdiyinə görə MKS-nin fəaliyyət göstərdiyi rayon və şəhər sakinləri vahid fondun daha səmərəli və operativ istifadə edə bilirlər;

– Mərkəzləşmə şəraitində əvvəllər sistemə daxil olan kitabxanalarda həyata keçirilən mühüm texnoloji əməliyyatlar mərkəzləşdirilmiş şəkildə MKS-nin Mərkəzi Kitabxanası tərəfindən yerinə yetirilir. Yəni, vahid fondun komplektləşdirilməsi, uçotu, kataloqlaşdırılması, informasiya işləri və s. əməliyyatlar Mərkəzi Kitabxana tərəfindən

aparılır ki, bu da öz növbəsində sistem daxilində bütün sahələrdə vahid metodikəmə tətbiqi üçün şərait yaradır.

Bundan əlavə, mühüm kitabxana əməliyyatlarının Mərkəzi Kitabxanada həyata keçirilməsi nəticəsində filiallar texnoloji əməliyyatlardan azad olaraq oxuculara xidmət işinə daha çox diqqət yetirməli imkanları əldə edirlər.

– MKS-lər vahid maddi-texniki bazaya, kədr və maliyyələşdirilmə prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərdiyinə görə kitabxana işi iqtisadi baxımdan daha səmərəli olur, büdcə vəsaitindən daha məqsədyönlü istifadə etmək üçün əlverişli şərait yaranır;

– MKS-lərin təşkili müvafiq ərazidə oxuculara xidmət işinin demokratikləşdirilməsi istiqamətində də irəli atılan ciddi addım sayıla bilər. Belə ki, mərkəzləşmə şəraitində hər bir oxucu sistemə daxil olan hansı kitabxanaya izv olduğundan asılı olmayaraq, o MKS-nin tərkibinə daxil olan bütün kitabxana fondlarından istifadə etmək hüququna malik olur. Bu hüququ ona «Vahid oxucu bileti» verir.

– Kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi sistem daxili metodik fəaliyyətə əsaslı təsir göstərir. MKS-lərin mərkəzi kitabxanalarının strukturunda «Təşkilati-metodik» şöbələrin yaradılması nəticəsində ölkədə kitabxana işinin metodik təminat sisteminin vahid kompleks şəkildə formalaşması üçün zəmin yaranır.

MKS-lərin metodik fəaliyyətinin əhəmiyyəti barədə tarix elmləri doktoru Xəlil İsmayılov yazır: «MKS-lərə məxsus mütərəqqi iş üsullarının formalaşması, o cümlədən mərkəzləşmə şəraitində kitabxanaların metodik təminat sisteminə yeni kəmiyyət və keyfiyyətlərin meydana çıxması ən ümdə məsələlərdən idi» (5).

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi kimi mürəkkəb təşkilati-metodiki tədbirlərin həyata keçirilməsində respublika Mədəniyyət Nazirliyinin və M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın səmərəli fəaliyyəti olmuşdur.

Professor A. Xələfovun qeyd etdiyi kimi, «Azərbaycanda dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi kimi olduqca məsuliyyətli və mürəkkəb prosesin həyata keçirilməsi Respublika Mədəniyyət Nazirliyinə gərgin işi sayəsində müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmışdır» (4).

Respublikada dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi prosesində Milli Kitabxana xüsusi rol oynamışdır. Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq bu kitabxananın mərkəzləşmə ilə əlaqədar çoxsahəli fəaliyyəti özünü əsasən iki istiqamətdə göstərirdi.

Birinci istiqamət mərkəzləşmənin normativ-metodik bazasının yaradılması, ikinci istiqamət isə MKS-lərin təşkili ilə əlaqədar respubli-

kanın rayon və şəhər kitabxanalarına əməli köməklik göstərməkdən ibarət idi. Yalnız 1975-ci ildə Milli Kitabxana tərəfindən mərkəzləşmə ilə əlaqədar 18 metodik məktub, 65 seminar, müxtəlif mövzularda 270 məsləhət, həmçinin Masallı, Neftçala, Qəbələ, Salyan və Göyçay rayonlarına gedişlər təşkil edilmişdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, ölkədə dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi, ilk növbədə bu mürəkkəb prosesin normativ bazasının yaradılmasını tələb edirdi. Bu məqsədlə 1979-cu ildə Milli Kitabxana tərəfindən MKS-lərin nümunəvi əsasnamələri, kitabxana işçilərinin vəzifə təlimatları və müxtəlif əməliyyatların uçot formalarını hazırlayıb nəşr etdirdi (8). Kitabda MKS-lərin Mərkəzi Kitabxanalarının şöbələrinin əsasnamələri, kitabxana işçilərinin vəzifə təlimatları, MKS-lərdə həyata keçirilən müxtəlif əməliyyatların uçot formaları əks etdirilmişdir. Bütün bu sənədlər ölkənin rayon və şəhər MKS-lərinin formalaşmasının təşkilatı məsələlərinin tənzimlənməsində olduqca əhəmiyyətli idi.

Xəlil İsmayılovun qeyd etdiyi kimi, «Belə bir məcmuənin meydana gəlməsi əvvəllər kitabxanalarda həyata keçirilən mühüm texnoloji prosesləri təlimati-metodik baxımdan tənzimləmək üçün əlverişli imkan yaradırdı» (5).

Keçən əsrin 70-ci illərinin ikinci yarısında Azərbaycanda dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsinə yönəlmiş təşkilati-metodik tədbirlər öz bəhrəsini verdi. Belə ki, 70-ci illərin sonunda Azərbaycanda Bakı şəhəri istisna olmaqla bütün rayon və şəhərlərdə dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilmiş sistemləri yaradıldı.

1980-ci ilin statistik məlumatına görə həmin il respublikamızın 69 rayonunda 3174 filialı olan, 8 şəhərində isə 111 filialı olan mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri fəaliyyət göstərməyə başlamışdı (4).

Bakı şəhərində vahid MKS-in yaradılması mümkün olmamışdı. Bunun əsas səbəbi Bakı icra hakimiyyətinin mədəniyyət dairəsinin bu işi zəif təşkil etməsi, eləcə də Mərkəzi Şəhər Kitabxanasının bu sahədəki fəaliyyətinin qənaətbəxş olmaması idi. Onu da qeyd etmək ki, Bakı şəhəri dövlət kitabxanalarının vahid mərkəzləşdirilmiş sisteminin yaradılması hələ də gündəlikdə qalmaqda davam edir.

1975-1980-ci illərdə respublikamızın şəhər və rayonlarında dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsinin əhəmiyyəti haqqında professor A.Xələfov belə qiymətləndirirdi: «Respublikamızda kütləvi kitabxana şəbəkələrinin mərkəzləşdirilməsinin başa çatdırılması əhaliyə kitabxana xidmətini kökündən dəyişdirmiş, xüsusilə kənd əhalisinə kitabxana xidməti əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmışdı. Mərkəzləşmiş kitabxana sistemlərində kitab fondlarının yeni tələbatı uyğun olaraq formalaşması

universal fondlar kənd onları əhəmiyyətini artırmış, rayon mərkəzində yaşayan bütün ziyalılara, mütəxəssislərə xidmət etmək imkanı vermişdir. Filialların mərkəzi kitabxana fondlarından istənilən vaxt öz oxucuları üçün kitab almaq imkanlarının olması kənd kitabxanaları oxucularının tələbatını ödəmək imkanı əldə edilmişdi» (4, s.9).

Bu fikri respublikamızda kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsindən sonrakı 5 il ərzində MKS-lərin fəaliyyətinin mühüm göstəriciləri təsdiq edirdi. Məsələn, 1980-1984-cü illərdə Qazax MKS-nin vahid kitabxana fondu 577 min 800 nüsxədən 711 min 600 nüsxəyə, Yevlax rayonunda 254.500 nüsxədən 345.800 nüsxəyə, Salyanda 326.700 nüsxədən 407.900 nüsxəyə, Sumqayıtda 699.000 nüsxədən 595.500 nüsxəyə, Mingəçevirdə isə 213.400 nüsxədən 755.100 nüsxəyə çatdırılmışdı (6). Göstərdiyimiz rayon və şəhər MKS-lərində vahid kitabxana fondlarının artımı müvafiq surətdə oxucuların və kitab verilişinin intensiv surətdə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdu. Belə ki, həmin dövrdə Qazax rayonunda oxucuların sayı 1984-cü ilə nisbətən 13 min, Yevlax rayonunda 31 min, Salyanda 18 min, Sumqayıtda 3 min 500, Mingəçevirdə isə 55 min nəfər artmışdı.

MKS-lərdə kitab fondu və oxucuların artımı öz növbəsində müxtəlif oxucu qruplarına kitab verilişinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin də artımını təmin etmişdi. Bu artım Qazax rayonunda 255.500, Yevlax rayonunda 125.400, Salyan rayonunda 300.900, Sumqayıtda 245.300, Mingəçevirdə isə 600 min nüsxədən yuxarı olmuşdu.

Əlbəttə, həmin dövrdə kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi prosesində bir sıra nöqsanlar var idi. Bu nöqsanların bir çoxu hələ də arada qaldırılmamış və kitabxana təcrübəsində özünü göstərməkdədir. Belə ki, hələ də rayon və şəhər MKS-lərində vahid kitabxana fondunun formalaşmasında və idarə olunmasında həll edilməmiş məsələlər çoxdu. Mərkəzləşmə şəraitində özünü doğrultmuş, digər ölkələrdə geniş tətbiq edilən bir sıra mütərəqqi üsulların respublikamızın MKS-lərində tətbiq edilməməsi də təəssüf doğurur. Belə ki, bizim MKS-lərdə hələ də vahid fondu əks etdirən mərkəzi kataloqlar yaranmamış, oxuculara xidmət işində çox böyük əhəmiyyət kəsb edən «Vahid oxucu biletində» istifadə edilmir. MKS-lərin metodik və elmi-tədqiqat fəaliyyəti, onların müasir bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması prosesi də çox ləng gedir. MKS-lərdə fəaliyyət göstərən kadrların tərkibində ali ixtisas təhsililərin sayı olduqca azdır. Bu baxımdan kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində hələ çox işlər görülməlidir. Bu işlərin hüquqi-normativ bazası «Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» (1999) yaradılmışdır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək istərdik ki, respublikamızda dövlət kütləvi kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsindən keçən 30 ildən artıq bir dövr ərzində qazanılmış təcrübə bu işin müasir kitabxana menecmentində olduqca önəmli prinsip olmasını sübut etmiş, əhaliyə kitabxana xidmətində öz mütərəqqi əhəmiyyətini göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan, 1999.-17 mart.
2. Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinin əsasnaməsi.-B., 1975.-24 s.
3. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi) .- B., 1986.-78 s.
4. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri // Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi).-B., 1986.-S. 3-24.
5. İsmayılov X. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000).-B., 2000.-446 s.
6. ARDƏLA, Baş Kitabxana Müfəttişliyinin qovluğu, fond 501, siyahı 5, iş №184.
7. M.F.Axundov adına Azərb. Dövlət kitabxanasının 1975-ci il hesabatı.
8. MKS-lərin bölmələrinin nümunəvi əsasnamələri, kitabxana işçilərinin vəzifə təlimatları və uçot formaları.-B., 1979. - 130 s. /M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası.

Севда Халафова

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕК КАК НОВЫЙ ЭТАП В БИБЛИОТЕЧНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены важнейшие этапы централизации библиотек в республике в 70-е годы XX века, дана характеристика основных особенностей ЦБС, преимущества централизованных систем в организации обслуживания читателей в городских и сельских условиях, управлении библиотечным делом.